

Nacsinak Gergely András AZ ÁLOMBÉLI KERT

**„Álmodtam én és az álom, az álom én magam voltam.
Kertben bolygtam, és magam voltam a kert, ahol bolygtam,
a kert, ahol bolygtam és bolygok, botlódva bozóttól bozótig,
mint ki éjjel jár tapogatva és az árnyaktól húzódik.”^[1]**

A veronai Leonardus Crassusnak, a Szentszék Apostoli Főjegyzőjének

A nevem Francesco Colonna, és azt kell mondanom, megalkottam a tökéletes könyvek egyikét. Két ilyen ismerünk már: Homéroszt és a Bibliát, s most az én könyvem a harmadik. Az elgondolható Tökéletes Könyvek száma persze végtelen, de a létrehozhatók száma korántsem az. Minden azon múlik, hogy egy könyv hány másikat képes magába foglalni, ekképpen sokszorozva meg véges számú oldalain önmagát. A Bibliában és az Odüsszeiában csaknem minden lehetséges történet benne van: talán az enyém tartalmazza, ami amazokból kimaradt. Művemnek a Hypnerotomachia Poliphili nevet adtam, és bátorkodom most Méltóságod rendelkezésére bocsátani.

gnóm nem gnómé

A csomaggal óvatos legyen: mert abban Próteusz egyik ivadéka rejtőzik, egy monstrum, ha szabad így mondanom, alakváltó, ezerarcú, megfoghatatlan teremtés, amely, bárhogy igyekezzék őt megragadni a Ratio, tüstént szertefoszlik. Gondoskodtam róla, hogy ilyen legyen: ezért is a legillékonyabb anyagból, az álmok anyagából alkottam meg a testet: a lelket meg a Természet lehelte belé. Ugyanakkor, mint afféle mélyvilági lény, amely az éji sötét vizekben mozog otthonosan, készüljön fel rá, hogy a szárazon bizony esetlenül mozog: sokak számára, akik csak a gnómot látják benne, de nem a gnómét, ezért nevetség tárgya lehet – és persze vele együtt Méltóságod is. Mivel azonban úgy hallottam, hogy Uraságod a Múzsák lelkes híve, és ismer olyanokat, akik már régebb óta a Gráciák bizalmát élvezik, továbbá felteszem, hogy ismeri az ördögös Manutiust, aki fáradhatatlanul másolja mások álmait, mégis úgy döntöttem, hogy vállalva a kockázatot, a jelen kéziratot nemes kezébe teszem le: szánjon néhány napot az áttanulmányozására.

Romokat talál majd benne, egy elsüllyedt világ darabjait, fenevadakat, lenyűgöző palotákat, amik nem ebből a világból valók; Sylvanus birodalmában meglapuló sárkányt. Nimfákat találhat benne, dévaj szépségeket, és kerteket, amelyeket hiába keres ebben a sápadt földi létben; misztikus szertartásokat, meg sok bolyongást, egyszóval egy nyughatatlan lélek lenyomatát. Egy – illetve több – álom leírása ez, melyért senkit sem lehet elmarasztalni; egy zaklatott és eleven álomlátásé, amely a valóságtól nem sokban, legfeljebb sűrűségében különbözik. Engem is gyakran zaklatnak efféle képek: visszatérő álmom például, hogy nem az vagyok, aki vagyok: nyilván szorult helyzetem csíholja az efféle képeket. Lelkem fonákja, másik fele ez, amel az éjszaka csöndjében vackából előbújik és elmém kárpadjára von: s ki furcsamód, Phüszisz számtalan tükörijátékának egyike folytán mégis én magam vagyok.

Olvasd hát, jó Crassus, így ezt a munkát: mint ami önnön lényed tükörképe is. Mert nem egy tömbből lettünk mi kifaragva, mint a boldog szobrok: inkább úgy vagyunk itt, mint a sokféle faanyagból rakott intarziák, és mindönkben lelkek sokasága érik, mint a különféle évszakokban érő gyümölcsök egy buja kertben. Én megtettem azt a szívességet nektek, hogy bejártam ezeket a kerteket: rátok marad a szüret és a betakarítás. Eleget kockáztattam már, midőn leszálltam a lélek mély tárnáiba, és engedtem, hogy az ottani éjben tanyázó képek martaléka legyenek – többet nem kockáztatok. Bódulatban, ébredésben, halálban és megistenülésben volt részem, anélkül, hogy én, szegény ördög, most utólag akár csak sejtethném, melyik volt melyik. Ha magadénak akarod ezt a ligetet, e kincsesházat, ezt a nászágyat és ezt a temetőt, eskü alatt kell rejtened kiléteket. Nevem, önmagam, életem elaprózva, darabokra tördelve, elhantolva pihen a könyv lapjain, melyet újból látni nem

kívánok, és amelynek sorsát Rád bízom, aki egyszerre vagy elég okos és elég ostoba ahhoz, hogy tudd, mit is tégy vele.

Vale!

Az utolsó incunabulumok egyike. 1499 decemberében került ki Aldus Manutius velencei nyomdászmuhelyéből; csaknem ötszáz oldal, százhetvenkét fametszet. A könyvészek szerint a valaha volt legszebb nyomtatott könyvek egyike, ha ugyan nem a legszebb: betűit külön ehhez a kötethez igazította Francesco Griffo, Aldus házi betűmetszője, a képek pedig első alkalommal kapcsolódnak a szöveghez úgy, hogy történet és oldalkép szerves egységet alkot. Megesik, hogy a szedés formáz külön ábrákat – mint a *carmina figurata*, vagyis a képversek esetében –, máskor úgy szölván a nyomatok mesélik a történetet. Olyan történetet, amely nem tenne ki legfeljebb csak harminc lapot, ha nem volnának a bőséges, aprólékos, mitológiai hasonlatokkal és csavaros szóképekkel

cifrázott leírások, amelyek a könyv nagyobbik hányadát alkotják, mai szemmel csaknem olvashatatlan, és mai ésszel jórészt követhetetlen szövegmonstrummá duzzasztva azt. Először ebben szerepelnek hieroglifák – vagy annak vélt jelek – ábrázolásai nyomtatásban, és ez az első könyv, amit elejétől a végéig kitalált nyelvjárásban írtak. A szókészlet gerince és a mondat szerkesztés latin, de nyelvtana olasz, annak is toszkán, még inkább venetói változata, itt-ott belekeverve, csak mintegy fűszerként, némi görög; szerzője időnként maga alkot egyes kifejezéseket, de a létező latinból is nemegyszer olyan obskúrus szavakat választ, amelyek nem fordulnak elő, csak egyetlen alkalommal, valamelyik antik szerzőnél. Az illusztrációkon héber és arab írás is kivehető, a rendre felbukkanó hamis hieroglifák mellett.[2] A szöveg képpé válik a szemünk előtt, a kép megszólal. Maguk az „illusztrációk” sem kevésbé különösek: először is, az ősnymtatványokat nemigen díszítették, vagy ha igen, ábrákat a régi kódexek módjára kézzel festették, nem pedig metszték; aztán vannak külön oldalra nyomott, de összetartozó ábrák; a képek némelyike keretben áll, mások szabadon lebegnek a betűk felhői között. És amit mutatnak: építészeti ábrák, látványtervek, vázlatrajzok; klasszikus reliefek másolatai, egy kitalált ókor emlékei, és rajtuk itt is, ott is tömérdek – korabeli szemmel nézve mindenképp vonzó – meztelen nő, esetenként pőre férfi – többnyire mohó szatírok –, továbbá elegánsan komponált szeretkezések, és egypár gyilkosság. Jellemző, hogy a Vatikáni Könyvtár példányának némely rajzát valaha tinta segítségével tették szalonképessé.

térképféleség

A szöveg, ha valaki túlteszi magát nyelvezetének sajátos grammatikai delíriumán, ugyancsak szokatlan. Egy álom leírása, mely még egy álmodót foglal magába, s az még egyet; talán nem is az álmodót, hanem valaki másét. Történet épül történetbe, egyik narratív szint váltja a másikat: néha fölülírja, máskor kiegészíti, magyarázza egyik a másikat, vagy csaknem észrevétlen belésimul, míg az olvasó, hacsak nem készít magának valami térképféleséget, egy idő után elbizonytalanodik, hogy az események rengetegének melyik szintjén vagy ösvényén jár éppen. A rétegek héjszerűen borulnak egymásra, de az alsóbbakból olykor kilátni a felsőbbre, és – végtére is álomról lévén szó – fogódzót igazán egyikben sem lelhet a józan ész. Nagy vonalakban arról van benne szó, hogy a főhős, aki Poliphilónak nevezi magát, egy gyötrelmesen átvirrasztott éjszaka után hajnaltájt végre elszenderül: álmában előbb kietlen tájon találja magát, majd egy danteszk rengetegben, melyből mindhiába igyekszik kikeveredni. Szomjúság újí és rettenet a vadaktól; elcsigázottan szunnyad el egy fa tövében, hogy egy második álomban ébredjen fel. Itt egy völgyben találja magát, amelyet fenséges antik kapuzat torlaszol el, rajta gigantikus medúzafő. A portál fölött lépcsős piramis, azon obelisz, amelyen, csaknem az égbolt magasában, Fortuna istennő szobra egyensúlyoz: ez az első példánya a könyvön végigsorjázó látomásszerű építményeknek. A gorgófi szájában folyosó nyílik, s azon át, különféle csodás antik emlékek, szobrok, faragványok közt vándorolva – melyekről nem habozik végtelenül részletes leírással szolgálni – végül egy felbőszült sárkányba botlik, fejvesztve menekül előre valami sötét labirintusba. Az útvesztő túloldalán egyfajta pogány mennyországban találja magát, az örökéletűek boldog mezein, nimfák és istennők társaságában, akik vezetői lesznek ebben a mágikus birodalomban, amely telis-tele van szebbnél-szebb ókori épülettel: kutakkal, fürdőkkel, palotákkal, s ahol immár szédítő bőségben kerülnek szembe elé a legfinomabb mestermunkák, legyenek azok áttetsző kelmék (amelyet dévaj nimfák viselnek), ékkövek, kertek, étkek vagy beszédes faragványok: mindez Poliphilót lankadatlan izgalomban tartja, és csak szuperlatívuszok halmozásával képes róluk számot adni. Eleutherylida királynő birodalma ez: öt nimfa az Úrnőhöz kíséri a jövevényt, és a megfelelő előkészületek után a Királynő vendégül látja őt. A bankett után elhagyja az asztrológiai jelképekkel zsúfolt udvart, és válaszut előtt találja magát, ahova Logisztika és Thelemia, azaz a józan Ész és a Kívánság vezetik. Egy sziklafalon három kapu nyílik: Isten dicsőségének, a Világi dicsőségnek és a Szerelemnek a kapui – Poliphilo természetesen az utóbbit választja, Logisztika úrnő minden ellentéte dacára. A kapu mögött újfent egy csapat nimfa várja, s közülük az egyik annyira emlékezteti epedve vágyott Poliájára, hogy azonmód bele is szeret; innentől együtt barangolnak tovább, immár nem kőbe vésett, hanem megelevenedett klasszikus jelenetek közepette. Diadalmenetek sora vonul el előttük, Jupiterrel és mitológiai szeretőivel, majd Vertumnus és Pomona, a Kertek és Gyümölcsösök római istenei; innen Vénusz Physizoa (az „Élő Természet”) templomához jutnak, ahol a nimfa felfedi kilétét: ő csakugyan Polia, Poliphilo kedvese, aki után oly régóta bolyong öntudatlanul az álmok útvesztőiben. Áldozatokkal tarkított pogány szertartás szerint egybekelnek – bár a ceremónia, a papnőket leszámítva, mintha emlékeztetne, csak épp furcsa, kicsavart módon egyes keresztény rítusokra.

Ezek után (és egy rövid közjátékot követően, mikor is Poliphilót olyannyira elcsábítják a Boldogtalan Szerelmesek Temetőjének remekbe szabott sírjai, hogy Poliáról is megfélekedzik) áthájoznak Kythérába, Vénusz szigetére,

mégpedig Cupido gályáján. Itt az evezőket jóformán meztelen leányok vonják, a hajó jelmondata pedig, mely az árbocra vésvé áll: *Amor Vincit Omnia* – a szerelem mindent legyőz. Kythérán, amely egy körkörös, virágokkal és növényritkaságokkal borított buja sziget, ugyancsak diadalmenetben vonulnak, immár nem is megfigyelőként, hanem résztvevőként, míg a koncentrikus körök centrumába, a sziget szívében emelt amfiteátrumhoz nem jutnak, amelynek porondját medence foglalja el: a Szerelem Istennőjének fürdője. Itt, a habok közt végre megpillantják Őt magát, leplezetlenül – a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt –, de amikor Mars isten érkezik szent nászra, a szerelmesek diszkréten visszavonulnak Adonisz szentélyébe, amely egy forrást, és a herosz sírját rejt. És ekkor következik be a regény talán legváratlanabb fordulata. Négyszáz oldalnyi szöveg-szövevény után a történet hirtelen elbeszélőt cserél, és Poliphilo álomba ékelt álmában a nimfák érdeklődésére Polia is előadja a történeteket – az ő szemszögéből: mégpedig egészen más történetet, mint amit idáig követtünk. Ez alkotja a Második Könyvet, mely jóval rövidebb az elsőnél, és a mesélőváltáshoz hűen stílust is cserél. Polia elbeszélése szükséztű – kedvesének ömlengéséhez mérten mindenképp –, és feltárja a körülményeket, melyek során Poliphilo megismerte őt, mégpedig a könyv eddigi szellemétől merőben idegen hely- és időpont-megjelöléssel ellátva. Ebből tudjuk meg, hogy a történet kiindulópontja az Úr 1462-ik esztendeje, és Treviso városa.

„Egy napon a szép fiatal leányok szokása szerint palotám ablakában, a balkonon állottam – mondja Polia –, kislányos örömetelve szőke fürtjeimben, amelyek fehér vállamra omlottak illatos nyakamról és aranyszálakként fénylettek, mert Phoebus elé teríttem, hogy megszáritaná őket; s midőn gondosan fésültem hajamat, történt, hogy Poliphilo épp akkor haladt el odalent.”

kitör a pestis

Mielőtt azonban Poliphilo megvallhatná szerelmét, a városban kitör a pestis: Polia is megbetegszik, de fogadalmat tesz, hogy ha meggyógyul, Diana istennő szolgálatára adja magát – az istennő temploma furcsamód élénken emlékeztet egy korabeli zárdára. Kívánsága teljesül, ám Poliphilo kinyomozza imádját hollétét, és belopódzik a szentélybe, midőn Polia éppen imádkozik: s mindhiába kéréli, a leány állhatatosan kitart fogadalmában, és rá se hederít az esdeklő ifjúra, míg az a kimerültségtől holtan össze nem esik – akkor pedig lábánál fogva egy sarokba hurcolja az élettelen testet. Ezután gyötrelmes éjszaka vár rá: sejtelve sincs, hogy Poliphilo lelke az égben időközben már Vénusz istennőt győzködi-e, ébresztene viszonszerelmet Poliában. Változatos rémlátások gyötrik: Cupido meztelen asszonyokat darabol fel, és darabjaikat kutyák elé veti; vademberek rontanak rá és igyekeznek megerőszakolni – mindez a hajlandóságot nem mutató, szerelemre érzéketlen fehérnépek büntetése. A helyzetet csak rontja Polia dajkája, aki a nyugtalan leánynak tanulságos, boccacciói történetet ad elő, mely szerint egyszer egy leány addig állt ellen a vágynak, míg végül szerelemre képtelen vénemberhez adták nejül, s bánatában önkezével vetett véget életének. Polia erre észre tér, Diana templomába rohan, ölelésével életre kelti Poliphilót, erre mindkettőjüket kiűzi Diana szentélyéből, hogy itt, Vénusznál leljenek menedéket.

TRIVMPHVS

ce ligatura alla fistula tubale, Gli altri dui cū ueterrimi cornibici con-
cordi cialcuno & cum gli instrumenti delle Equitante nymphc.
Sotto loquale triūphale seinghe era laxide nel meditallo, Nelgle gli
rotali radii erano infixi, deliniamiento Balustico, graciliscenti seposa
negli mucronati labii cum uno pomulo alla circunferentia. Elquale
Polo era di finissimo & ponderoso oro, repudiante el rodicabile erugi-
ne, & lo incédioso Vulcano, della uirtute & pace exitiale ueneno. Sum-
mamente dagli festigianti celebrato, cum moderate, & repentine
riuolutiōe intorno saltanti, cum solemnissimi plausi, cum
gli habiti cincti di fasceole nolitante, Etle sedente so-
pra gli trahenti centaurs. La Sancta cagione,
& diuino mysterio, in uoce cōsonē & car-
mini cancionali cum extre-
ma exultatione amo-
rosamente lauda
uano.
**
*

PRIMVS

EL SEQVENTE triumpho nō meno mirauiglioso del primo. Im-
pero che egli hauea le quatro uolubile rote tutte, & gli radii, & il medital-
lo defusco achate, si candido uenule uagamente uaricato. Ne tale certa-
mente gestoe re Pyrrho cum le noue Muse & Apolline in medio pulsā-
te dalla natura impresso.

Laxide & la forma del dicto gle el primo, ma le tabelle erāo di cyaneo
Saphyro orientale, atomato de scintille d'oro, alla magica granissimo,
& longe acceptissimo a cupidine nella sinistra mano.

Nella tabella dextra mirai excalpto una insigne Matrōa che
dai ouu hauea parturito, in uno cubile regio colloca-
ta, di uno mirabile pallacio, Cum obstetrice stu-
pefacte, & multe altre matrone & astante
Nymphc Degli quali uscua de
uno una fiammola, & delal-
tro ouo due spectatili
me stelle.

Így térünk vissza az előző színhelyhez, újfent Poliphilo álmában találva magunkat – az igazat megvallva Polia egész elbeszélése is csupán az ő álma volt –, a nimfák pedig megköszönik a tanulságos históriát, és elszélednek, magukra hagyva a szerelmeseket. Ők – kihasználva az alkalmat – végre-valahára csókban fornak össze („makulátlan, tejfehér karját nyakamra fonva megcsókolt, gyöngéden harapva korallpiros szájával” – részletezi a tőle megszokott precizitással Poliphilo), ám ebben a pillanatban a Kedves elillan Poliphilo karjai közül, szétfoszlik, „akár a füst”, Adonisz ligetével, Kythéra szigetével és az egész álomlátással együtt, merthogy felkelt a Nap, amelynek első sugarainál a könyv elején Poliphilót elnyomta az álom. „Nos hát Isten veled, Polia” – zárul a könyv, egy évszámmal a lap alján: *Treviso, 1467 május havának elsején*. Sem magyarázat, sem tanulság, zárszó vagy intés – semmi több. Illetve, ha fordítunk egyet a lapon, ott találjuk még, akár egy lapidárium valamelyik esőmosta kövén, Polia sírfeliratát:

UTAZÓ, IDŐZZ EL ITT EGY KICSIT.
POLIA NIMFA ILLATSZERTÁRA VAN ITT.
KI HÁT POLIA? – KÉRDED. AMA
SZÉPSÉGES VIRÁG, ERÉNYEKTŐL ILLATOS,
KIT POLIPHILLO VALAMENNYI KÖNNYE
SEM KÉPES FELTÁMASZTANI E TIKKADT HELYEN.
HA LÁTNÁL VIRÁGBA BORULTAN, RITKA KÉP,
MINDEN SZÉPSÉG LÁTVÁNYÁT INNÁ SZEMED,

S ÍGY SZÓLNÁL: PHOEBUS, AMIT TÜZED
ÉRINTETLENÜL HAGYOTT, LÁM, AZ ÁRNYÉKBA HULLT.
JAJ, POLIPHILÓ, ELÉG.
ILY ELSZÁRADT VIRÁG
ÉLETRE NEM KEL.
HÁT ÉG VELED.

I.

1499.

„A veronai Leonardus Crassustól Guidónak, Urbino jeles Hercegének, S. P. D.

Mindig is tisztelettel és csodálattal viseltetem irántad, győzhetetlen Herceg, páratlan erényeid és tekintélyt parancsoló neved miatt, s különösképpen azért, mert fivérem a Te parancsnokságod alatt vívott Bibiena Ostrománál. Testvéreim epedve várják az alkalmat, midőn nem csupán vagyonukat, de életüket is kockára tehetik érted. Ami engem illet, gyakorta tűnődöm, miképp fedhetnék föl magamból előtted valamit, s nem szűnök meg ezt forgatni magamban, míg meg nem teszem; most pedig némi reményt látok, hogy eskümet betöltszem. Tudván tudva, hogy Fortuna ajándékai csak annyit számítanak neked, mint tengernek a beléöntött víz – amint mondani szokás –, s hogy csak az írott szó és az erény bírhat le téged, tettem egy első kísérletet, hogy a betűk segítségével közeledjem hozzád. Nemrégén került kezembe egy újszerű és csodálatra méltó műve Poliphilonak (mert ezt a nevet viseli a könyv), amelyet, hogy ne maradjon sötétségben, hanem a halandók hasznára váljék, saját költségemre kinyomtattam és közzé tettem. Amíg pedig irántad való szeretetem és nagyrebecsülésem segédletül és hírnökéül szolgál, azonképp gyakorta hasznodra lehet kísérőként tanulmányaid és sokféle ismereted számára. Mert nemcsak tudást rejt, amint azt látni fogod, hanem a természet több titkát foglalja magába, mint a régiek összes könyve együttvéve. Figyelemreméltó benne, hogy ámbár a mi nyelvünkön szól, megértéséhez nem kevésbé kell a görög s a latin, mint a toszkán, s a nép nyelve. Azért is rendezte így a bölcs szerző, hogy tanításának legbelső szentélyébe csak a legtanultabbak léphessenek; s akik csekélyebb tudás birtokában közelednek hozzá, mégse csalódjanak. E dolgok nem a köz szájára valók, s nem arra, hogy az útszélen hirdessék; hanem a filozófia szentélyéből, s a Múzsák kútfőiből kerültek napvilágra, a beszéd újszerű kifinomultságával, amely minden nemes férfiú épülésére szolgálhat. Azért, legemberségesebb Herceg, fogadd a mi Poliphilonkat ama vendégszeretettel, amellyel mindig is viseltettél a tanult jövevények iránt. Fogadd őt csekély ajándékaként egy hálás léleknek, s olvasd őt annál is nagyobb örömmel, mint amilyennel Leonardo Crassóról megemlékezel.”^[3]

afféle khiméra

Nem tudni, Guidobaldo da Montefeltro, a sápadt, köszvénytől gyötört és nemzéképtelen Herceg, kinek urbinói udvarát Baldassare Castiglione a *Cortegiano* dialógusaiban a reneszánsz mennyországba emelte, mit szolt, amikor kézhez vette a vérbő és zavaros olvasmányt, mellyel Leonardo Grasso igyekezett a kegyeibe férközni. Késői sarj, apjának, a nagy Federico da Montefeltrónak egyetlen büszkesége és örököse, az anyatejjel szívta magába a felvilágosult, tudós uralkodó újdonsült doktrínáját, aki maroknyi birodalmának közepén úgy ragyog, akár maga a felséges nap; s aki a politika és a bölcelet iránt egyforma *spezzaturával*, könnyed eleganciával viseltetik. Rövid életében mindent elvégzett, ami a fejedelemtől szóló korabeli kézikönyvek alapján elvárható: harcolt a pápa oldalán, fogságba esett, száműzetésbe vonult, apja könyvtárában olvasott – mely igényességében a Mediciekével vetekedett –, maga köré gyűjtötte korának elérhető értelmiségét, és buzgón kontemplált a világegyetem örök rendjén, melynek maga is része volt. Abban az esztendőben ez volt a harmadik kötet, amelyet neki dedikáltak, egy latin nyelvről szóló és egy asztronómiai tárgyú értekezés mellett (Nicolo Peroti: *Cornucopiae*, Firmicus Maternus: *Scriptores Astronomici*), és valószínű, hogy ezeket inkább forgatta, mint a rejtelmes harmadikat. A nagyméretű és vaskos kötet, mely az előző kettőhöz hasonlóan a nagy Aldus Manutius műhelyének pecsétjét viselte, voltaképp nem hasonlított semmihez, ami a velencei nyomdából valaha is kikerült.

Leginkább afféle khiméra volt: kinézetre könyv, tartalma pedig nagy műgonddal kifundált labirintus. Arra mindenesetre megfelelt, hogy a palota világtól elzárt kamrájában, az elmélkedésre szánt *studiolo* magányában a herceg zavarba essék. (Elképzelhető persze, hogy Guidobaldo nem atyja, a boldog emlékezetű Federico da Montefeltro intarziákkal bensőségesre hangolt titkos kamrájába vonult vissza, hanem a palota mélyén kialakított kettős kápolnát, a humanista tudat e tökéletes manifesztációját használta: azt a kéthajós kis templomot, amelynek egyik felében keresztény oltár, a másikban a múzsák szentélye kapott helyet.) Akárhogy is, a könyv további fogadtatásáról az urbinói udvarban mindössze annyit tudunk, amennyit Castiglione tanácsol: ha valaki egy Hölgyet kíván megkönyékezni, lehetőleg tartsa magát távol Poliphilo mesterkélt stílusától, mert az efféle szószátyárság könnyen kihozza sodrából az asszonynépet.[4] (Ha a szakirodalomnak hinni lehet, a velencei diplomaták, mikor el akartak kendőzni valamit, rendre kicsavart nyelvezetet használtak, amit poliphilánnak neveztek.) Castiglione tehát úgy olvasta a könyvet, mint afféle literátus vallomást, az udvari szerelem irodalmának sajátos lecsapódását. Erre volt is némi oka: Poliphilo hangvételében, leírásaiban, hasonlataiban kitapintható Petrarca költészetének, a *Roman de la Rose* allegorikus világának, és Andreas Capellanus tankönyvének, a *De amorenak* hatása. Ez azonban csak a keret: a kiindulópont. Ha pusztán ennyi volna, az ötszáz lapból négyszázötvenre nem lenne szükség. Igaz, ami igaz: többek szerint csakugyan nincs.[5]

II.

1509.

A veronai Leonardo Crasso tiszteletteljes kérelme a Tízek Tanácsa felé

Nemes és tisztelt sarjai és Kormányzói a Legboldogabb Városnak, fogadjátok köszöntésem és hallgassátok jó szívvel kérelmemet. Minthogy a külhoni háborúk viszontagságai okán a Természet titkainak felkutatására, a tudás gyarapítására és a Múzsák szolgálatára az utóbbi esztendőkből igencsak csekély alkalom nyílt, vállalom, melyet tíz esztendeje a köz javának érdekében tettem, visszhang és viszonzás nélkül maradt. A könyv, amelynél nemesebb és külalakját tekintve káprázatosabb nemigen akad e földtekén, s amelynek bölcsessége az antik auktorok minden tudását szentelt edényként gyűjti magába, s melyre a magam vagyonából sok száz aranydukátot áldoztam, ím, parlagon hever. A tíz esztendő alatt alig egy-kettő talált gazdára, azt is jobbadán én magam ajándékoztam el, költségekkel és megtérüléssel nem gondolván, csakis a Tudást és Ismeretet tartva szem előtt. Az ínséges idők azonban arra készítetnek, hogy számot vessek Poliphilo rejtelmes művének sorsával, s arra kérem Magasságtokat, hogy további tíz esztendő leforgásáig tiltassék meg e mű kinyomtatása és terjesztése, hogy a reá áldozott vagyon legalább egy részét viszontlássam, s azt ekképpen újból a köz javára fordíthassam. Mert mi haszna a legékesebben szóló szónak, és a legmélyebb tudásnak, ha finom bőrből kötve porosodik, elfeledve egy palota termeinek mélyén? Azért Aldus Manutius mester műhelyének e legkiválóbb darabja először értékesíttessék, s csak azután lásson újra napvilágot, más nemzedékek, s az eljövendő korok épülésére; ők pedig emlékezzenek meg a szegény Leonardo Crasso és a Felséges Tanács jóakaratóról.

sivár sziget

Minden jel szerint Kythéra szigete akkor még nem jött divatba. Ha a térképen keressük, hamar rábukkanhatunk: apró földdarab a Peloponnészosz déli csücskénél, ott, ahol elválik az Égeikum az Adriától. Ma is mindentől távol eső, meglehetősen sivár sziget, rajta pár, városnak mondott falu, olajligetek és odvas sziklahátak: összességében cseppet sem hasonlít a csodavilágra, ami Watteau-nál olyan aranyos fényben játszik; és ha lehet még kevésbé a geometrikus szent földre, amelyről Poliphilo ír. Akkor már sokkal inkább Baudelaire:

Micsoda fekete, bús sziget ez? — Cythére!

— Felelték — a híres, agyondalolt haza,

Vén fiúk elcsépelte tündérhon-vigasza.

Lám, vártál volna-e ilyen silány vidékre?[6]

Kythéra is már csak olyan, hogy sokkal igazabb, amíg a valósághoz semmi köze: ebben pedig osztozik a szerelemmel, ennyiben jogosan tarthatjuk Vénusz szigetének. Ha geográfiai tényé válik, menten kifakul; egy sziget lesz a sok közül, rajta nyomát sem lelni a Watteau-féle varázs-aurának. A festő is tudhatta, hogy Kythérra csak elindulni lehet, megérkezni viszont sohasem, talán ezért is címezte így a képet.

Az ilyen utazás többnyire kifejezetten nem rentábilis. A kísérőknek különösen nem. Grassinak megtetszhetett a könyv extravaganciája, de a Szenátushoz címzett levele azt mutatja, hogy kortársai közt ezzel meglehetősen egyedül volt. Egy emberöltőnek kellett eltelnie, míg jóval Grasso, az urbinói herceg, és Aldo Manuzio mester halála után, 1545-ben „a szegény Leonardo” kívánsága teljesült: az első kiadás példányai nagy nehezen elfogytak, s a velencei műhelyben gondosan tárolt fadúcokat ismét előszedték az újranyomáshoz: közülük mindössze nyolcat kellett újakkal helyettesíteni. Nagyjából ez idő tájt készült el a francia változat (a reménybeli olvasókra tekintettel némileg rövidítve a szöveget, az első háromszáz szót például alig tizenegybe sűrítve), amely még négy további kiadást élt meg 1600-ig, és ugyanekkor a szintén sűrített angol verzió: e változatok népszerűségét valamelyest serkentette a tény, hogy ekkoriban a művet álcázott alkímiai értekezésként olvasták.[7] A veronai jegyző aranydukátjain azonban mindez már nem segített: családi vagyona egy része bizony ráment a kythérai kalandra.[8]

Kythéra akkor volt igazán korszerű, amikor már lehetett tudni, hogy így, Vénuszostól, örök szerelmestől nincs sehol – és alighanem Poliphilo volt az, aki ezt a lelombozó igazságot románc-rejtvényében elsőként megírta. Aki Vénusz szigetét keresi, vagyis a Szerelmet, így, nagybetűvel, méghozzá azért, hogy jól elkvártélyozza magát, csalódnai fog, mert előbb vagy utóbb máshol ébred, olyan helyen, mely inkább a Baudelaire-féle Cythérra hajaz, „sovány talajjal kelt, szirtes pusztaság”, ahol az ember legfölbjebb önnön akasztott másával találja magát szembe.

külön világ

Egyetlen mód van rá, hogy pontosan ott kössünk ki, ahová indultunk: külön világot alkotunk, amelyet egyszer s

mindenkorra lehasítunk a földgolyó többi részéről és az időről, akár egy végső szigetet; magunkba zárjuk, térképeit rejtjelezve, kapuit záruk és kelepccék sorával biztosítjuk. Kythéra csak olyasféle magán-univerzumban kaphat helyet, mint amelyet elszánt következetességgel, lépésről lépésre, mániákus aprólékossággal alkot meg az, aki Poliphilónak nevezi magát.

III.

1467.

„Phoebus kelt fel az óceán hullámaiból ama órán, midőn Leukothea szemöldök-íve tündökölt. Még nem látszottak a kerekek, amelyek szekérének alján forognak, ahogy felbukkant ő, kötelességtudón, levegőjeget átszelő lovaival: előbb Pyrois, aztán Eous, hogy leányának sápadt négyesfogatát skarlátszín rózsákkal fesse meg, s késelem nélkül száguldjon nyomában. Göndör haja már előreküldte sugarait, szikrázni a lankadatlan hullámokon. (...) Ugyanez órán a fényes virágok még nem félték Hyperión közelgő gyermekének veszedelmes tüzeit, s a zöld rétek

nedvesek voltak, mind Auróra friss könnyétől harmatos. Jégmadarak röppentek el a nyugodt és elcsitult tenger szelíd hullámai fölött, megpihenvén a homokos partokon; míg a gyászoló Héró mélyet sóhajtott a víz-szaggatta parton, mert Leander úszva elhagyta őt. Én, Poliphilo pedig, ágyamon feküdtem – megtört testem e jótét barátján –, s nem volt jól ismert szobámban senki más, csak álmatlan éjszakáim kedves társa, *Insomnia*.^[9]

Így kezdődik – illetve még ennél is hosszabb körülírásokkal, amelyekből egypárat itt elhagytam – Poliphilo egy helyben tett utazása, a *Hypnerotomachia*, amelynek már címe is klasszicizáló szó-khiméra: „álombéli szerelmi küzdelem”-ként lehetne úgy-ahogy visszaadni. A csillagok még sápadtan ragyogtak az égen, egyre sápadtabban – folytatja. Fáradt szempillái lecsukódnak, testén erőt vesz a kimerültség. „Keserű élet és édes halál közt” találja magát, lelkének egy része elszenderedik, míg a másik éberén figyel. Síkságot lát, virágszőnyeggel borított, mégis baljóslatú mezőt, amely fölött szél sem moccan, hang sem hallatszik. Aztán erdőt vesz észre, és a következő pillanatban már benne is van, sőt, úgy tetszik, a legközepében. Poliphilo álmodik.

a játék forrása

Azt mondják, a korabeli irodalmi kánon szerint az „álom” annak jelzése, hogy a következőkben leírtakat nem szabad szó szerint, csak allegorikus értelemben venni: jelkép az erdő (magáé az álomé, mondják egyesek; a sötét érzéki vágyé, állítják mások); jelképesek az épületek, a nevek, alakok, cselekedetek. Így az egész kötet hosszúira nyúlt, végletekig cizellált és fárasztó allegória. Csak éppen – és ebben különbözik a szokásos irodalmi vagy képzőművészeti allegóriáktól – nem tudni pontosan, mié. Márpedig az allegória egyik lényeges eleme éppen az „áttetszőség”: hogy a mondanivaló lényegével mindenki tisztában van, és az egyes részletek megformálása és megfejtése a játék forrása. Itt mindez sokkal követhetlenebb. Ha allegória, annak igencsak túlhabzó, szertelen és tudóskodó; emellett viszont annyira érzéki, hogy az olvasó minduntalan megfeledkezik arról, hogy jelképes tartalmak után nyomozzon. Poliphilo például megpillant egy régi reliefet: félig meztelen nimfa látszik rajta, amint egy fa lehajló ágai alatt mit sem sejtve szendereg, míg a lombokat félrehajtva felgerjedt szatír lopva közelít felé: s még ha csak márványtömről van is szó, a kőbe vésett alakot azonnal megkívánja, simogatja, mintha élő test volna. A *Hypnerotomachia* kommentátorai közül szinte mindenki megjegyzi, hogy a főhős viszonya az őt körülvevő álombéli romokhoz, épületekhez, hieroglifákhoz, szökőkutakhoz, és minden útjába eső egyebekhez meghitt, intenzív és erotikus: számára csaknem minden a vágy tárgya, vagy szempillantás alatt azzá lehet. Liane Lefaivre egész könyvet szán arra, hogy a *Hypnerotomachián* keresztül bemutassa a reneszánsz újszerű hozzáállását a testi és érzéki világhoz, mint afféle lázadást a középkori, úgymond test-tagadással és érzék-ellenességgel szemben. Szó sincsen arról, mondja, hogy Poliphilo a lelkéért szeretné Poliáját, hiszen amit emleget, az mindig imádottjának „isteni kis teste”, amelyet épp csak takar a lenge antik öltözet. „De semmi sincs, amit Poliphilo úgy szeretne, mint az építészetet. Ugyanannyira szerelmes belé, mint Poliába. Mi több, ugyanazon a testies módon szereti. A könyvben leírt épületek, egyik a másik után a vágy tárgyai lesznek, Polia valóságos testének metaforái.”^[10] E jegyek alapján persze különös jelentőséget tulajdonít annak, hogy Poliphilo egy kapuzat márványát a „szűzi” jelzővel illeti, s hogy három épületbe aktuálisan „be is hatol”. Ha túltesszük magunkat az értelmezés kissé sablonos alapvetésein és vadhajtásain, még mindig megmarad az érzékiség tagadhatatlanul felfokozott jelenléte. Poliphilót minden extázisba hozza, ami „szép”, és extázisa éppúgy vonatkozik testére, mint szellemére. Egész valója részt vesz a megismerésben: nemcsak szemlél, de mohón megérint, szimatol, fülel, és amit lehet, meg is ízlel. Ha mindez csupán allegória, annak rendhagyó.

Az álomvilágban bolyongás mégis idézőjelbe teszi a leírtakat, és nem enged szabadulni a gondolattól, hogy a szimbolikus olvasatnak is van létjogosultsága. Ehhez pedig leginkább a nevek adnak támpontot: *Polia* annyit tesz: „Sokminden”, és *Poliphio*: a „Sokaságot szerető”. A királynő neve „Szabad Akarat”, és a Poliphilót hozzá kísérő őt szépséges nimfa az őt érzék nevét viseli. A példákat még lehetne sorolni; ami azonban igazán érdekes, az az efféle könnyen fölfejtető allegorikus alakok a könyv hatalmas méretéhez képest elenyésző száma. Csak mintegy jelzésszerűen bukkannak fel, hogy az út vonalát mégse veszítsük el teljesen szem elől a részletek féktelen tobzódásában. Ami a *Hypnerotomachiát* minden korabeli elbeszéléstől megkülönbözteti, hogy az álom-tematika itt nem pusztán ürügy az allegóriára, hanem a mű anyaga, a történetek alapvető szervezőelve. Amit a pszichoanalízis leír mint az álommunka jellegzetes vonásait, itt csaknem mind megtalálható: a méretek torzulása, a különös képzettársítások, melyek szigorú belső rendet követnek, az álmodó, aki időnként kívülről szemléli önmagát; hogy fogalmakat képi nyelvre fordít; hogy az időt sűríti (az ötszáz lap történései az első hajnali

napsugarak és a napkorong felbukkanása közti néhány percben játszódnak); és végül maga a kevert nyelvezet is, amely több történelmi korszak nyelvi jellegzetességeit őrzi és önti szeszélyes, egyszeri és személyes formába.

A könyv logikája álom-logika.

TER TIVS

**Nelatra io mirai effo opitulatore Iupiter, q̄llo medesimo infantulo,
ad uno cæleste homo talaricato & caducifero gli offeriua. Et q̄sto poscia
in uno antro a multe Nymphenutriendo el commendaua.**

IV.

1499.

A HYPNEROTOMACHIA POLIPHILI, AMELY
MEGMUTATJA, HOGY MINDEN
EMBERI DOLOG CSAK ÁLOM;
S AMELYBEN FOGLALTATIK MÉG
SOK MÁS, AMELY MÉLTÓ
A TUDÁSRA, ÉS AZ

EMLÉKEZETRE[11]

**

*

V.

1512.

„Szólj, Múzsza, kinek a műve ez? – Az enyém, s nyolc nővéremé.
Tiéd? Akkor mi végre áll itt Poliphilo neve?

...

Ámde kérdelek: kicsoda Poliphilo valójában?
Nem kívánjuk azt tudtadra adni. – S miért? – Előbb tudnunk kell,
hogy bős irigység világra hozhat-e isteni dolgot.
S ha megtagadtatik? – Meg kell tudni azt. – S ha nem?
Úgy nem találtattunk méltónak Poliphilo valódi nevére.
Mily boldog is vagy te, halandók között kivételes,
Polia, ki még sokkal inkább élsz a halálban;
míg Poliphilo fekszik, mély álmotól leverten,
ébren tart téged, erényeinek bölcs tanítása által.”[12]

az akrosztikon

A történeti-filológiai kutatás mindeddig nem tudta egyértelműen kideríteni, „kicsoda Poliphilo valójában” – úgy látszik, nem találtattunk méltónak Poliphilo valódi nevére. A kiterjedt vitát, tézisek és cáfolatok regimentjét áttekintve alighanem az a benyomása támad az embernek, hogy az a bős irigység munkál itt, amiről Maro is versel. Szinte nincs is olyan számottevő alakja a quattrocentónak, akit így vagy úgy – szerzőként vagy illusztrátorként – ne hoztak volna hírbe a könyvvel, az építész Leon Battista Albertitől Lorenzo di Medicin és a humanisták valamely titkos szövetségén át a nyomdász Aldus Manutiusig. Teszik ezt annak ellenére, hogy régésrég ismert az az akrosztikon, amely a fejezetek iniciálé-módra kanyarított kezdőbetűiből áll össze:

Poliam Frater Franciscvs Colvmna Peramavit – azaz: „Francesco Colonna barát örülten szerette Poliát”. A feladvány tehát meg is volna oldva – ha a századfordulóról nem ismernénk mindjárt két Francesco Colonnát is, akik mindketten nevezhetik magukat „fráternek” – habár más-más értelemben –, és akik mindketten el is képzelhetők szerzőként, meg nem is.

A könyv egy azóta elveszett példányából másolta ki az alábbi odafirkantott bejegyzést a velencei író és operalibrettó-szerző, Apostolo Zeno 1723-ban: „1512. június 20. A szerző igazi neve Franciscus Columna, velencei, aki a Prédikátorok rendjének tagjaként oly igen szerelmes lett egy bizonyos trevisói Hyppolitába, hogy annak nevét Poliára változtatva, mint látható, neki ajánlotta e könyvet. A könyv fejezeteinek első betűi tanúskodnak erről. (...) Most Velencében él, San Giovanni és San Paolo monostorában.”[13] Zeno a domonkosok egy másik velencei rendházában, a Zattere-rakparton bukkant a könyvre, s ha ennek az általa látott példánynak azóta a latinul írt kommentárral együtt nyoma is vészett, az akrosztikon mindegyik *Hypnerotomachiában* ugyanúgy szerepel.

nyughatatlan karakter

A San Giovanni és Paolo Velence legnagyobb középkori monostorainak egyike: komor tömbje ma is ott áll félúton a Fondamente Nove és a Szent Márk-tér között. Olyan tekintélyes, hogy szokásban volt a dózsékat ide vagy legalább innen temetni: templomát a jellegzetes velencei „téglás gótika” stílusában emelték, és oldalához támaszkodik a filigrán, reneszánsz épület, a hat nagy velencei iskola, a Scuole Grande egyike. Itt élt kisebb-

nagyobb megszakításokkal 1467-től 1527-ig az a Francesco Colonna, akiben Poliphilót sejthetjük. Nyughatatlan karakterében mintha csakugyan lenne valami a *Hypnerotomachia* kalandorából. Fiatal szerzetespapként érkezett Velencébe Trevisóból, ahová később is rendszeresen vissza-visszajárt, hol önként, hol meg ismételt száműzetései miatt, az ólomkamrákat elkerülendő; a feljegyzésekben hol a Szent Márk prédikátoraként és a kolostor priorjaként, hol meg nincstelen fráterként találkozunk vele, akinek hajlott korára tekintettel tűzifát utalnak ki. Dominikánusként hiába az „Úr ebe”, nem a lelkesebb fajtából való: amikor egy 1504-es szavazáson a klostromban arról kell döntenet, bevezessék-e a hagyományosabb, szigorúbb napirendet, Francesco barát habozás nélkül nemmel szavaz.[14] Aggkorában, kilencven-egynéhány évesen hal meg Velencében.

A másik Francesco Colonna húsz évvel fiatalabb, és amennyire tudni lehet, sosem járt Velencében. A Colonnák nemesi ágához tartozik, anyja Farnese-lány, és élete nagyobbik fele a klasszikus Róma iránti rajongással és politikai lavírozásokkal telt. Crassushoz hasonlóan – akihez házasság révén rokoni szálak fűzték – ő is az Apostoli Főjegyző-titulussal büszkélkedhetett, ezen felül a Lateranum kanonokja, valamint a róma-környéki Palestrina – az antik Praeneste – ura volt, amelynek birtoklása miatt a pápával, őseihez hasonlóan, élethosszig tartó huzavonát folytatott. Már csak kanonoksága miatt is jogosult lehetett a *frater* megjelölésre, de sejthető, hogy amennyiben ez a jelző rá vonatkozik, másik értelemben: az antikvitásba habarodott ifjúról ugyanis elképzelhető – még ha neve a listákon nem is maradt fenn –, hogy a hírhedt Római Akadémia testvériségének tagja volt.

Az *Accademia* szerfelett különös képződménye a quattrocentónak. Alapítója az 1450-es években egy retorikaprofesszor volt, akit csak felvett, klasszicizáló nevén, Julius Pomponius Laetusként ismerünk. Tagjait az antikvitásért rajongó értelmiségből verbuválta, görög és latin neveket és címeket osztogattak egymásnak, és rendszeresen összegyűltek a „Pontifex Maximus”-ként aposztrofált Laetus régi szobrokkal és érmékkel zsúfolásig rakott apró palotájában a Quiriniale-dombon, hogy klasszikus szerzők társaságában múlassák az időt. Krisztus születése helyett Romulus születésnapját ünnepelték, és Laetus, míg híveit végigvezette a Városon és az alatta burjánzó katakombákban, előszeretettel öltött rómaiás tógát, hogy ezáltal is közelebb kerülhessenek a letűnt korok sejtett dicsőségéhez.[15] A Vatikán, talán nem egészen alaptalanul, azzal gyanúsította őket, hogy ártatlannak tűnő humanista stúdiók örve alatt a pápaság hatalmának megdöntésére és a Köztársaság visszaállítására konspirálnak: 1468-ban, a karnevál napjaiban az Accademia tagjait, köztük az épp akkor Velencében időző Laetust elfogták, tömlöcbe vetették, és többüket akkurátusan megkínózták a vallomástétel reményében. Nagyjából egy évnyi hányattatás után szabadon bocsátották őket, de az összejöveteleket betiltották – hihető, hogy a viharos eseményeknek legalább annyi közük volt a Borgiák hatalmi játszmáihoz, mint a túlhajszolt antikvitás-rajongáshoz.[16] Az Akadémia a viharok elültével – és több mint egy évtizeddel később – újraalakulhatott, valamivel szalonképesebb formában, Laetus is visszakapta egyetemi katedráját – csak Velencébe nem utazott soha többé –, és ehhez a megszelídült társasághoz lehetett köze Francesco Colonnának: a hozzá intézett epigrammák mindenesetre „antikvárius”-ként (vagyis az ókori műveltség elkötelezettjeként) szólítják meg, mint akiben Vergilius és Cicero kelt új életre. 1517 körül halt meg, sok bonyodalommal óvott palestrinai birtokán. A másik, az idősebb Colonna, a dominikánus fráter tíz évvel éli túl.

„Kicsoda Poliphilo?” – kérdi továbbra is a Múzsától (de melyiktől is?) Maro. *Nomulus agnosci* – feleli az: „nem kívánjuk tudatni”. Ha a mondatot anagrammaként fogjuk fel, ez rakható ki belőle: Columna Gnosius. A könyv záró versében, Polia sírfelirata fölött, mintegy a szimmetria kedvéért három betű áll: F. C. I., ami akár így is feloldható: *Francesco Colonna Invenit* – azaz „F. C. ötlötte ki”. Igen ám, de melyik a kettő közül?

eleven pogányság

A venetói barát életrajza illeszkedik ahhoz, amit Poliphilóról tudunk; ott van azután a Zeno által föllet bejegyzés, meg az egész mű észak-olasz tájnyelve. De hogy egy dominikánus prédikátor honnan szedett volna össze ilyen mérvű klasszikus műveltséget, és mikor, rejtély. Mindezzel rendelkezhetett a nemesi sarj Colonna, és a könyv egyes leírásai szinte valóságúen követik a romokat, amelyek körülvették őt palestrinai birtokán, s amelyeket nem volt rest föltáratni; máskor Poliphilo olyan reliefeket szemlél, amelyeket sehol máshol, csak Rómában lehetett látni, ahol a szerzetes sohasem járt.^[17] Ez a római Colonna viszont életében, amennyire azt tudni lehet, egypár poémán kívül (melyek nem maradtak fenn) semmit sem írt, különösen nem venetói tájszólásban; ha írt volna ez a vergiliusi ivadék, biztos pallérozott és kristálytisza latinsággal teszi, nehogy nevetség tárgya legyen. A szerzetest illetően ellenben van egy levéltári leirat az anyamonostorból, amiben a Rend utasítja, fizesse vissza a pénzt, amelyet meghiteleztek számára „egy könyv kiadása céljából”.^[18] (Ezek szerint a jó Crasso lódtott, önnön nagylelkűségét és tetemes költségeit emlegetve Urbino Hercegének). Ám egy szerzetespapban hogyan férhetett el – felelős hivatala és bokros lelkipásztori teendői közepette – ilyen mértékű, és hozzá ilyen eleven pogányság? Bár elvileg a kolostori könyvtárak valóságos kincsesbányái lehettek az antik szövegeknek, a szerzőnek behatóan kellett ismernie egy sor olyan szöveget is, főképp Leon Battista Alberti *De re aedificatoria* című munkáját (s azt is

olyan alaposággal, hogy többen Albertit sejtsek Poliphilo alakja mögött)[19], melyek viszont nem rendes tartozékai egy klostrom könyvtárának. Ha pedig a visszájára fordítjuk a kérdést, a nagyvilági, és a jelek szerint két lábbal a földön járó Colonnában honnan lehetett meg ez a misztikus lendület? A történet, akárhogy bogozzuk is csomóit a józan ésszel, csak még inkább összegabalyodni látszik; az egyik Colonnát éppen ott veszítjük el, ahol a másikra rátalálunk, és a másik pontosan akkor bukkan elő, mikor az elsőnek nyoma vész. Van-e értelme ennek a fogócskának, már a tudományos lelkifurdalás elhessegetésén túl? Hiszen a szerzőt üldözni ebben a filológiai rengetegben (vagy bármely szerzőt halálra keresni művében) éppen olyan, mint fogócskát játszani egy elvarázsolt kastély ügyesen szerkesztett tükörtermében. Miért is hibáztatnánk ezért a nemtörődöm kortársakat, vagy akár Colonnát – bármelyiket a kettő közül, vagy épp egy láthatatlan harmadikat; hiszen ő a maga részéről előre szólta, hogy ágas-bogas rengetegbe, kusza labirintusba invitál minket, ahol minden út többfelé vezet, és a személyiség minden vonulata többfelé ágazik el; mert az útvesztő már csak ilyen: hely, ahol az ember azonos is, meg nem is, önmagával. A két Colonna csak példa, kedveskedés a történelem részéről, engedékeny gesztus: mert lehetne belőle, ahogy a tükörcserepek szeszélye diktálja, éppenséggel három vagy négy, vagy számtalan.

2015.

*„És jön a Kert, akár az álom,
és növekedni kezd az éjben,
lélegzik, párál, szétliánoz,
mint rák a testnek erdejében.*

*Megfejtethetlen rétegekben
nő útvesztője: titkos ábra,
épül, pusztul, fölépül újra
hold-ütött, mohos arca mása*

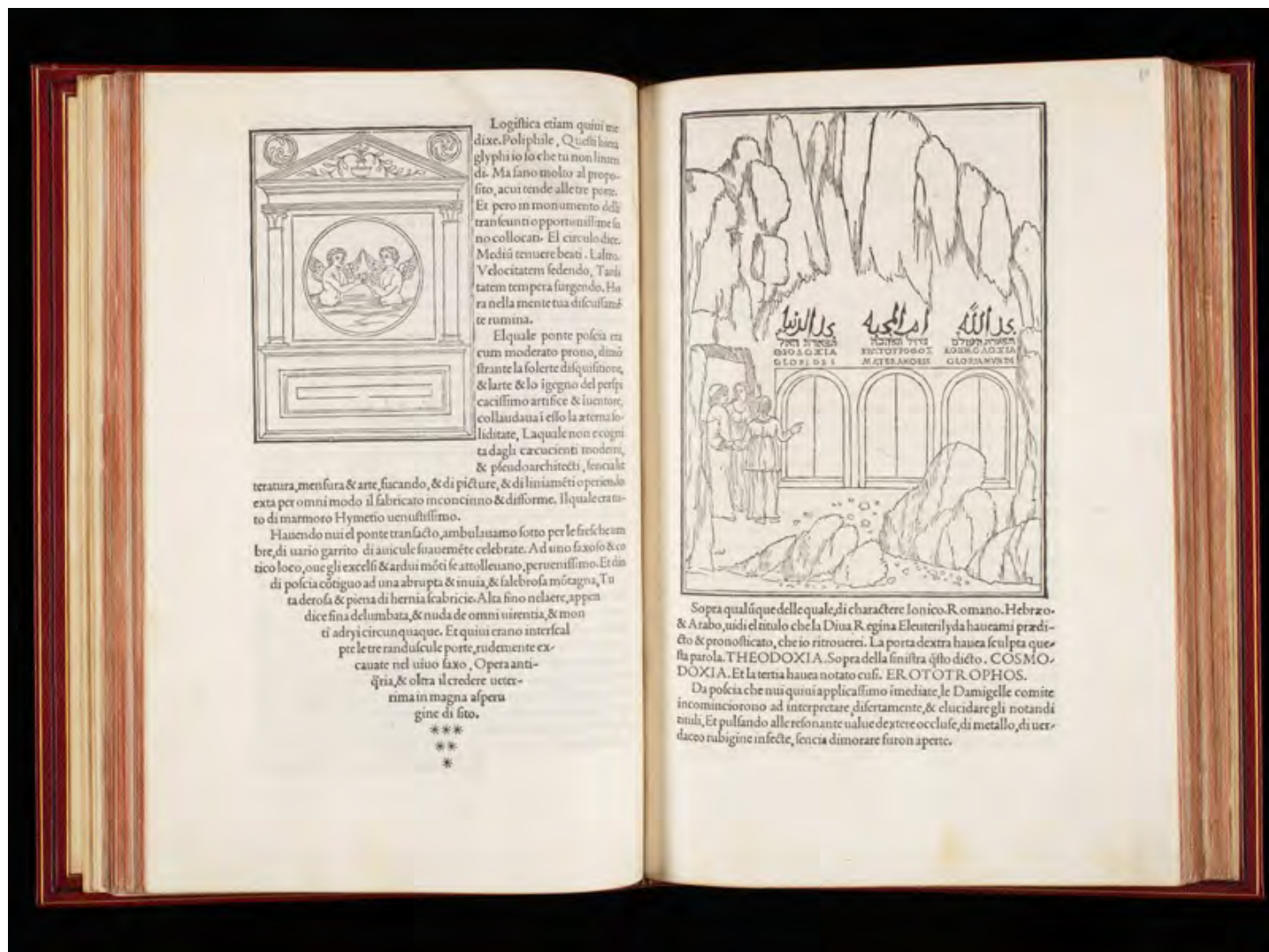
*a boldog Botanikának és
szőlő fut tört szoborra bújva,
látszik álmában, hogy zenét hall,
míg tart a lelkek vándorútja.”[20]*

Ha Poliphilo arcását keressük a *Hypnerotomachia* lapjait forgatva, egész biztosan nem portrét fogunk ott találni. Talán olyasvalamit, ami Arcimboldo száz évvel későbbi képeire emlékeztet, e kompozit-arcokra, amelyeken – mint az álombéli felvonulások egyikén – szintén feltűnik Vertumnus és Pomona, fészlő virágkelyhekből és puha gyümölcsből kirakva. Esetleg olyan képmást, mint Dürer elegáns rajzán, az *Arco látképén*, ahol a trentinói városka sziklatömbjei közül diszkréten egy arc sejlik elő. Vagy nem találunk az égvilágon semmit, mert Poliphilo valahogy mindez együtt: az erdő mélye, az elme térképe, Kythéra mandalaszerűen szerkesztett szigete. Ami benne igazán lényeges, az épp a meghatározatlansága – és meghatározhatatlansága –, vagyis a személyisége, amely mintha több embernek elegendő lélekből lenne összetéve. Hol önmaga szobra, hol torzó, hol még annyi sem; itt kész regény, amott meg épp-hogy-kibetűzhető fragmentum; palota, kert, vagy barlang mélye, orgiák helye és mesterien alkotott szentély. Egyszer mérték fölött lelkesedik, máskor ugyancsak eltúlozva magába roskad; nyelvek keverednek benne, emlékfoszlányok, és jó adag kíváncsiság; félelmek és pillanatnyi kívánságok rángatják; hol egészen test, hol testetlen lángoló lélek, egyszer nagyobb önmagánál, máskor önmagának árnya. Ő pedig, mint látó és látomás, mint az álom és az álomlátó, tehetetlenül, de mindvégig elragadtatva bolyong a lélek e kertjeiben, amelyekről megtapasztalja, milyen végtelenül törékeny és örök.

magányos elmélkedés

Sejthető, hogy mindennek valami köze van a reneszánsz lényegéhez, művészetének olyannyit szajkózott karakterisztikumaihoz, és az egyéniség – úgymond – fölfedezéséhez, amit a középkor állítólag nem ismert (pedig dehogynem, csak másképp értékelte), egyszóval a humanizmus jelenségéhez úgy általában. Emiatt érdekes a címzés, pontosabban az ajánlás, amit Crassus mesterkélta a könyv elejére, Guidubaldo herceg részére; és emiatt érdekes a *Hypnerotomachia* mint *könyv*, azaz mint tárgy. Urbinóban az ilyen művek olvasásának (és általában a

humanista stúdiomoknak) a helye nem a könyvtár volt, amely többé-kevésbé publikus térnek számított, hanem a magánhasználatra (vagy *inkább* arra) szánt helyiségek valamelyike: a már emlegetett kápolna vagy a *studiolo*. A könyv nem azért érdekes, mert reprezentatív kiadvány, habár az *is*, hanem mert „*a természet több titkát foglalja magába, mint a régiek összes könyve együttvéve. (...) E dolgok nem a köz számára valók, s nem arra, hogy az útszélen hirdessék őket; hanem a filozófia szentélyéből, s a Múzsák kútjából kerültek napvilágra.*” Egyszóval a könyv nem felolvasásra és megvitatásra készült, hanem magányos elmélkedésre – és éppen erre rendelt a *studiolo*, az a kis zárt cella-féle, amelyet az urbinói vár „homlokán” alakított ki Guidubaldo atyja, Federico de Montefeltro.[21]

A középkorban a szellem transzcendens volt, a tudás a megváltás eszköze – szolgálóleánya, ha úgy tetszik –, a műveltség pedig közügy. A reneszánszban a szellem elpogányosodik – elhagyja a teológiát –, a tudás az öröm forrása lesz, a műveltség pedig magánügy. Ez így persze túl általános, ezért nem is egészen igaz, de itt most a kontraszt számít, az pedig valós. A hangsúly lassan áthelyeződik: az olvasás, elmélkedés, a foglalatosság a szellemmel először az *otium*, a „szabadidő”, a felüdülésre szánt „magán-idő” eltöltésének módja, hogy azután fokozatosan az egész emberi minőséget meghatározó tényezővé váljék.[22] A személy ebben és ez által lesz valódivá: nem – vagy nem kizárólag – a köz szolgálatának szentelt idő, a publikus lét és az ott kivívott tekintély, hanem a magánszféra kiművelésével. Ennek a magán-szellemnek, az intellektuális munka újszerű megihittségének és egyáltalán: a belvilág gazdagságának képe és egyszersmind kivetülése pedig a *studiolo*. Az urbinói intarziák, a művészetek, tudományok, ismeretek, érdeklődési körök reprezentációival, jeles férfiak, erények és alkalmi kedvtelések bemutatásával, egyértelmű szimbólumok és rejtett utalások hálózatával nem is csak azt mutatják meg, milyen (vagy voltaképp kicsoda) az urbinói herceg, hanem azt is, milyennek *kell* lennie az

Urbinoi Hercegnek: nemcsak a *studiolo* egész jelképrendszere, de még a palotán belüli elhelyezkedése is erre utal. A nemes nemcsak, és nem elsősorban rangja teszi azzá, hanem összehangolt, harmonikusan rendezett belső lénye, ismeretekkel edzett intellektusa, és erényektől ékes jelleme. De legalább ilyen beszédes a már korábban emlegetett kettős kápolna is, amely a humanista lélek kettéosztottságát, vagy jobb esetben kétlakóságát idézi föl. Később, a reneszánsz kiforrásának és lassú erjedésének idején a *studiolo* másik vonása kerül előtérbe, az emberbe rejtett világ és csodakamra lesz: univerzummodell, kuriózum-gyűjtemény, félúton egy alkímista műhely és egy múzeum közt, ahol szemlélhető, mint új egymással természet és lélek valami végtelen játékot. Ekkor már számtalan tárgy kínálkozik effajta intellektuális ön-reflexióra, vagy intenzívebb formában: az énteretítés eszközéül: festmények, térképek, színelőadások, mágikus praktikák, emblémák, asztrológiai számítások, filozófiai diszkussziók, kertek. De még sehol a kitömött krokodil, óriáslábszárcsont vagy filozófusok aranya; itt még mindennek csak a képe, lenyomata van jelen, a szemlélődés és belső összeszedettség támaszaként. Urbino urát ez a helyiség önmaga újplatonikus legfelső fokán ábrázolja. Látóként, mégpedig anélkül, hogy „ő maga” látszana, azaz portréja aktuálisan jelen lenne. Nemcsak a szemlélődés terét teremti meg, hanem annak alanyát, a szemlélőt is.

Éppen úgy, súgja Poliphilo, mint az álmok.

[1] Babits Mihály: *Álmok kusza kertjeiről*

[2] A pontosság kedvéért: az ál-hieroglif-jelek egy részét Hórapollón *Hieroglyphicájából* kölcsönözte a szerző, másik részét római reliefek díszítményeiről; a héber pontos és elegáns, míg az arab erősen szótárízű, és fordítva is van írva. L. Godwin, Joscelyn, *The Real Rule of Four*, Arrow Books, London, 2005, p. 35 és p. 159.

[3] Leonardo Crasso ajánlása a *Hypnerotomachia Poliphili* (HP) bevezetőjében. Joscelyn Godwin angol fordítása alapján, kihagyásokkal in: *Hypnerotomachia Poliphili – The Strife of Love in a Dream*, Thames&Hudson, London, 1999., pp. 2–3. (A továbbiakban HP, mögötte zárójelben a Manutius-féle kiadás oldalszámaival.)

[4] Castiglione, Baldassare, *Az udvari ember* (ford.: Vígh Éva), Mundus, Bp., 2008.

[5] Benedetto Croce a humanizmus paródiájának tartja a könyvet; egy reneszánsz-kutató szerint joggal pályázhat az olasz irodalom legunalmasabb könyvének címére, és van, aki szerint egyszerűen egy örült nevetséges manifesztuma. „*Merthogy egy végtelenül unalmas és olvashatatlan románc, amelyet tudóskodó bikkfanyelven írtak, ekkora figyelmet élvezzen, az olyan figyelemreméltó tény, mely joggal igényel némi magyarázatot.*” (Ivins, W.M., *The Aldine Hypnerotomachia Poliphili of 1499*, in: *The Metropolitan Museum of Art Bulletin*, Vol. 18, No. 11 (Nov., 1923), pp. 249–252.)

[6] *Utazás Cythérébe* – Tóth Árpád fordítása

[7] Az 1600-as francia kiadás barokkos címlapja már a legkülönbözőbb alkímista szimbólumokban tobzódik anélkül, hogy ezeknek bármi közük lenne a szöveghez: bevezetőt is az alkímista Jacques Gohorry (1520–1576) írt a kiadásokhoz. A 20. században Jung érdeklődését is sajátos alkímiai traktátusként keltette fel.

- [8] Az eredeti kiadás árát Grassi/Crasso/Crassus (korabeli módi, hogy a neveket különféleképp, előkelőbb – latinos – vagy köznapibb – olasz – alakban tüntessék fel) egy dukátban állapította meg, így tetemes kiadási költségei megtérülhetnek. Összehasonlításképp: Aldo/Aldus legdrágább kiadványa, egy sokkötetes Arisztotelész-összes 1,5–3 dukátba került.
- [9] *HP*, p.12 (a3).
- [10] Lefaivre, Liane, 'The Metaphor of the Building as a Body in the "Hypnerotomachia Poliphili"', in: *Arte Lombarda*, Nuova serie, No. 105/107 (pp. 2–4)
- [11] A könyv mottója: *HP*, p. 9.
- [12] Andreas Maro Brixianus (1474–1527) latin költeménye a *HP* bevezetőjének végén
- [13] Idézi: Godwin, i. m., p. 75.
- [14] Amikor 1531-ben VII. Kelemen pápa erőnek erejével igyekszik az efféle nem-reformált házakra kényszeríteni a regulát, a barátok azzal vágnak vissza, hogy akkor ők inkább lutheránusok lesznek. L. Godwin, i. m., pp. 76 és skk.
- [15] A mozgalom szellemiségében közeli rokona a bizánci pogány filozófus, Gemisztosz Pléthón (kb. 1355–1452) által évtizedekkel korábban alapított körnek, ahol viszont az olümposziakat tisztelték módfelett az antik görög bölcsélettel egyetemben. Pléthón vetette fel Cosimo de' Medicinek a platóni akadémia firenzei újraalapításának ötletét, és az ő lelkes nyugati tanítványa, Besszarion bíboros köre szoros kapcsolatot tartott a Római Akadémiával.
- [16] Emanuela Kretzulesco kutatásait (in: *Giardini misterici*, Parma, 1994) összegzi: Godwin, i.m., pp. 105–109.
- [17] Vespasianus templomának frízei szinte pontosan ismétlődnek, hieroglifaként a könyv ábráin.
- [18] Godwin, i. m., p. 77.
- [19] L. Lefaivre, Liane, *Leon Battista Alberti's Hypnerotomachia Poliphili*, MIT Press, 1997. Pozzi és Casella (Pozzi, M. T., Casella, G., *Francesco Colonna*, Padua, Editrice Antenore 1959.) 97 olyan esetet számlál össze, ahol Alberti e művéből egész szakaszok szerepelnek némileg átalakítva.
- [20] Orosz István: *A kert*
- [21] Ehhez I. Arasse, Daniel, *Művész a műben*, Typotex, Bp., 2012, pp. 9–35.

[22] Erről szépen ír Leonyid Batkin, in: *Az itáliai reneszánsz*, Typotex, Bp., 2014. pp. 110–112.